

GOREITY JÓZSEF

A „kis ember” „kisember”

Fjodor Szologub (1863–1927) az orosz századforduló irodalmának jeles képviselője, meghatározó egyénisége. Ezt a tényt két alapvető okból igyekszem hangsúlyozni. Az egyik az, hogy az 1917-et követő hetven évben a szovjet irodalomtörténet-írás számára egyáltalán nem volt evidens, hogy Szologub a modern orosz próza kiemelkedő alakja. A *Melkij besz* (magyarul *Undok ördög* címmel látott napvilágot) című regényén kívül mindössze egy válogatott verseit tartalmazó kötet jelenhetett meg tőle ez alatt az idő alatt; a forradalom előtt kiadott, húsz kötetből álló *Összes művei* hozzáférhetetlenné váltak, legfeljebb a Wilhelm Fink Verlag müncheni kiadásában voltak olvashatók. A szovjet kritika Szologub műveit a pejoratív, degradáló értelemben használt „dekadens” szóval minősítette, ami alól csak a már említett regény képezett kivételt, amennyiben – tévesen – az orosz realista tradíció viszonylag jól sikerült folytatását látták benne. A másik ok, amiért az említett tényt igyekszem leszögezni, hogy a századelő kritikusai éppúgy, mint napjaink orosz irodalomtörténet-írásának képviselői a Szologub-próza értékelése közben talán egyetlen megállapításban egyeznek meg, abban, hogy Szologub a modern orosz próza meghatározó tényezője. Minden másban teljességgel megoszlanak a róla kialakított vélemények: a szimbolisták idősebb vagy fiatalabb nemzedékéhez tartozik-e; szimbolista-e egyáltalán; „innen” vagy „túl” van-e a szimbolizmuson; a századelő neomítoszainak zárt struktúrája, avagy a posztmodernség nyitott struktúrája jellemző-e rá; esetleg ő lenne az orosz irodalmi naturalizmus színvonalas megjelenítője; a 19. századi irodalmi hagyomány betetőzője-e vagy azzal szakító szerző; az élet értelmét kutató, műveiben filozófiai mélységeket feltáró gondolkodó-e, vagy inkább „csak” zseniális formai újító; netán formai szempontból abszolút tradicionális, ám az orosz „átkozott kérdések”-re a humanista hagyománytól eltérő válaszokat adó író; jellegzetesen orosz jelenség-e avagy az orosz kultúrában szokatlan, magányos alkotó – mindezek a kérdések és válaszok újra és újra felbukkannak a Szologubról írt szakmunkákban. Még mindig helytállónak – bár a probléma megoldását illetően meddőnek – tetszik az a megállapításom, amit évekkal ezelőtt volt szerencsém leírni, hogy tudniillik Szologub az orosz irodalom talán legrejtélyesebb alakja.

Az újabb kritikákból mindenesetre kitetszik: Szologub életműve, különös tekintettel esztétikai tárgyú elméleti írásaira és szépprózájára, nem kerülhető meg. *Tyazsolije szni* (*Nehéz álmok*), *Melkij besz* (*A kis ördög*), *Tvorimaja legenda* (*Legenda születik*) című regényei, valamint kisprózájának legjellegzetesebb és legkitűnőbb darabjai: *Szvet i tye-nyyi* (*Fény és árnyak*), *Kraszota* (*Szépség*), *Zsalo szmertyi* (*A halál fullánkja*), *Belaja szobaka* (*A fehér kutya*), *Zverinij bit* (*Allati élet*) az orosz prózában a századfordulón bekövetkezett fordulat előidézői, olyan 20. századi szerzők inspirálói, mint Jevgenyij Zamjatin, Mihail Bulgakov, Vladimir Nabokov vagy Viktor Jerofejev; az európai irodalommal való összehasonlításban pedig Franz Kafka műveinek méltó megfelelői.

Írásai – műfaji hovatartozásuktól függetlenül – egységes szövegkorpuszt alkotnak: mindegyikben megtalálhatjuk a provinciális kisváros fojtó atmoszféráját, a földi élet értelmetlenségét, a halálkultuszt, a rejtett vagy nyílt erotikát, a durva testiséget. Szövegei hangsúlyozottan „másodlagos anyag”-ból: irodalmi és mitológiai idézetekből, allú-

ziókból állnak, létrehozva egy olyan groteszk és parodisztikus szövegkonstrukciót, melynek a valósághoz, a mimézissel létrehozott realizmushoz vajmi kevés köze van. Első regényében, a *Nehéz álmok* címűben a naturalisztikus színekkel megfestett vidéki kisváros nyomasztó légköre csak a realista tradíció elvárasi horizontjával rendelkező olvasó számára mutatkozik meg valóságként, ugyanakkor – mint Sz. Iljov kimutatta – a mű a karneváli nevetés jegyében született. A *kis ördög* című regényében az említett technika révén Szologub létrehozta „a” realista regényt, ami sokkal inkább a 19. századi realista regénytípusok összességének paródiája. A *Legenda születik* című trilógiájában pedig a lovagi eposzok és lovagregények kliséiből alkot meg egy – Ariosto *Orlando Furioso*jához hasonlóan szerkesztett – színes szövedarabokból lazán összevarrott regényszövetet, amely minden lovagregény-paródia mivolta mellett is látszhat akár karriertörténetnek, akár utópiának, esetleg egy bonyolult beavatási szertartás ezoterikus történetének (a főhős neve, a Trirodov „háromszor született”-et jelent).

Írásművészetének egyik jellegzetes darabja a jelen összeállításban közölt *A kis ember* (*Malenykij cselovek*) című elbeszélése, mely 1907-ben jelent meg nyomtatásban először, vagyis a magyar olvasó, akinek talán túlságosan „kafkásan” hat ez az írás, kénytelen tudomásul venni, hogy a Szologub-mű Kafka legjobb írásainál tíz-tizenöt évvel korábban született.

A kis ember című elbeszélés – úgy vélem – látványosan reprezentálja azokat a problémákat, amelyeket a Szologub-kritika mind a mai napig nem tudott megoldani. Az írás nyilvánvalóan kapcsolódik az orosz irodalmi tradícióhoz, elsősorban Gogol, Dosztojevszkij és Csehov kisember-hőseihez. Csakhogy Szologub a rá olyannyira jellemző nyelvi játék segítségével, a konkrét és az átvitt jelentés határainak elmosásával eléri, hogy a klasszikus orosz irodalomból származó „kisember” egyúttal „kis ember” is lesz, s a nyelvi játék köré szőtt banálisan hétköznapi, ám éppen banalitásában fantasztikus és abszurd történet során a „kis ember” „kisember” olyannyira kicsiny lesz, hogy elfújja a szél, azaz fizikai valójában is eltűnik. Mindeközben a történet nem szűnik meg arról is szólni, amiről Viktor Jerofejev is beszél a Szologubbal foglalkozó kitűnő esszéjében: Szologub úgy idézi meg az orosz irodalmi tradíciót, hogy közben teljességgel kifordítja, abszurdá teszi, érvényteleníti, s ezzel egy új típusú próza körvonalait vázolja fel. A kisember-problematikának – úgy, ahogyan az a klasszikus orosz irodalomban a kisember iránti valamiféle humanista együttérzéssel megjelenítődött – vége szakadt, főként azért, mert Szologub véleménye szerint nincs értelme humanizmusról beszélni ott, ahol csak embernek látszó egyedek mozognak egy amúgy is embertelen közegben.

Vagyis, egyfelől tisztán irodalmi, esztétikai szempontból ítélve Szologub egész írásművésze, így *A kis ember* című elbeszélése is lehetővé tette, hogy a 20. századi orosz irodalom felszabaduljon a hagyományos humanista koncepció nyomasztó „monologikus” alól. Másfelől a „kisember” „kis ember”-ként történő eltüntetésével megjelenített egy olyan világszemléleti problémát, amit Pjotr Vajl *A hős halála* című esszéjében fogalmazott meg a közelmúltban – sajnos Szologub írásának említése nélkül –, hogy tudniillik a kisember a 20. században a könyvek lapjairól az életbe került, előidézve a 20. század legnagyobb kataklizmáit, amelyek a kisembernek mellesleg még csak tudomására sem jutottak. A kisember, illetve a kisemberek a világ partikuláris nézőpontjaivá, sajátos szubkultúra hordozóivá, a világ atomizálódásának okává és következményévé váltak.

Szologub mind esztétikájában, mind világnézetében olyat hozott létre, ami a 20. századi orosz irodalomban és kultúrában – a század végére ez egyre nyilvánvalóbb – aktuális és meghatározó érvényű. Művésze nem véletlenül éli tehát napjainkban reneszánszát.

